

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

ПЛАХОТНА Наталія Анатолівна

УДК 726(477.7)

**ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ
АРХІТЕКТУРИ ПРАВОСЛАВНОГО ПАРАФІЯЛЬНОГО ХРАМУ
ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ**

18.00.02 – Архітектура будівель і споруд

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури

Київ – 2005

00762106 (М)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеськ
архітектури Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор архітектури, професор

УРЕНЬОВ Валерій Павлович,

Архітектурний інститут Одеської державної академії будівництва і

архітектури, директор

Офіційні опоненти:

доктор архітектури, професор

ПРОСКУРЯКОВ Віктор Іванович,

Архітектурний інститут Національного університету «Львівська
політехніка»,

завідувач кафедри дизайну архітектурного середовища

кандидат архітектури, старший науковий співробітник

КУЦЕВИЧ Вадим Володимирович

ВАТ «Український зональний науково-дослідний і проектний інститут по
цивільному будівництву (КиївЗНДДЕП)», керівник науково-дослідного
архітектурного центру

Провідна

установа – Державний науково-дослідний інститут теорії та історії
архітектури і містобудування, Державний комітет України з будівництва та
архітектури (м. Київ)

Захист відбудеться 19 травня 2005 р. о 15 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 26.056.02 при Київському національному
університеті будівництва і архітектури за адресою: 03037, Київ-37,
Повітрофлотський просп., 31, ауд. 466.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці за адресою: 03037, Київ-
37, Повітрофлотський просп., 31.

Автореферат розісланий “ 19 ” квітня 2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Слєпцов О.С.

AB 63.154

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність темн. Храми, найкрасивіші споруди, які оточують людину та збагачують її духовну свідомість, що особливо актуально в сучасних умовах розвитку суспільства. На сьогодні найбільш поширеними напрямками християнства є православ'я, католицизм та протестантизм.

Будівництво культової будівлі завжди вимагало від зодчих глибоких знань і таланту в питаннях символіки, канонів, влаштуванні та можливостях об'ємного рішення храму. В останні роки і Україні з'явилося багато нових проєктів православних храмів. Це пов'язано з процесами відродження духовності та потребами суспільства в будівництві нових храмів. В процесі проєктування сучасні архітектори стикаються з суттєвими складнощами та проблемами. Більшість із запропонованих проєктів або еkleктично повторюють старі зразки, або зображують щось своє нове, яке часто не має нічого спільного з православним храмом взагалі. Наприкінці ХХ століття після набуття Україною незалежності, будівництво нових і відновлення втрачених православних храмів – пам'яток архітектури досягло більшої актуальності. Проєктування православних культових будівель та їх комплексів потребує особливо вдумливого та ретельного підходу до розроблення проєкту і, відповідно, до підбору кваліфікованих в питаннях проєктування православних культових споруд архітекторів і будівельників. Комплексний підхід до формування та організації архітектурного середовища культової споруди дозволяє створювати функціонально досконалий православний ансамбль, в якому реалізуються всі принципи створення таких об'єктів, що історично склалися.

Слід зазначити, що останнім часом проводиться комплекс робіт з охорони та збереження вітчизняної історико-архітектурної спадщини, провідну роль в цьому відіграють Українське представництво міжнародних організацій з охорони та реставрації пам'яток архітектури (ICOMOS, ICCROM), Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр з вивчення пам'яток Національної академії наук України і т.д.

Вивчення православної культової архітектури, освоєння проєктної спадщини стають більш поглибленими, ретельними та набувають наукового характеру. Провідну роль в цьому напрямку відіграють державні науководослідні, проєктні, навчальні інститути та установи: КиївЗНДІЕП, Українська академія архітектури, УкрНДПроекстреставрація, Київський національний університет будівництва і архітектури, Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, Національний університет "Львівська політехніка", Одеська державна академія будівництва і архітектури, Одеспроектреставрація, Одесько-Ізмайльське єпархіальне

ІНБ ім. В.Стефанишина
спархальне
АН України

управління та ін., а також ряд регіональних приватних архітектурних майстерень.

Теоретичною та інформаційною базою даного дослідження стали наукові праці та публікації талановитих вчених. Загальнотеоретичні дослідження в сфері філософії, релігії та культури Л.В.Даля, В.В.Суслова, А.М.Павлінова, Н.А.Артлебена, Н.В.Султанова, а в подальшому Ф.Г.Солнцева, Д.В.Мілеєва, А.В.Прахова, Г.Г.Павлуцкова, Г.К.Лукомського та інших. Великий вклад у вивчення питань культової архітектури внесла Міжнародна школа церковної архітектури при Національному університеті “Львівська політехніка”, на базі якої були проведені міжнародні наукові конференції та підготовлені методичні матеріали з церковної архітектури. В 2002 році КиївЗНДІЕПом був випущений посібник з проектування “Культовые здания и сооружения разных конфессий”, ним же в 2003 році був випущений спеціальний збірник наукових праць “Сучасне храмобудування”. В Російській Федерації в 2000 році був випущений Звід правил з проектування та будівництва (СП 31-103-99) “Здания, сооружения и комплексы православных храмов”, розроблений АГЦ “Арх.храм”, в якому вперше були наведені та систематизовані нормативні положення з проектування культових будівель і споруд. Однак ці нормативні документи носять узагальнюючий характер і не розкривають всієї глибини питань культового зодчества. В 2002-2003 роках були проведені науково-практичні конференції з питань сучасного культового зодчества України. Все це зумовлює актуальність об'єднання та аналізу розрізаних даних з відновлення традиційних і розроблення принципово нових рішень в проектуванні культових будівель та створенні нормативної документації з їх проектування.

В розробленні даної теми були використані праці видатних українських архітекторів в області проектування культових будівель і споруд: М.І.Брунова, А.В.Буніна, Г.К. Вагнера, В.В.Ванслова, В.В.Вечерського, М.Ф.Гуляницького, А.В.Іконнікова, Ю.С.Асєєва, Г.М.Логвина, Н.Г.Логвин, С.К.Кілессо, Б.В.Колоска, А.І.Комета, В.Й.Кравца, Г.І.Лаврика, А.П.Мардера, В.П.Мироненка, І.Р.Могитича, З.В.Моїсеєнко, Л.В.Прибеги, Л.П.Скорик, В.І.Тимофієнка, В.В.Чепелика, Б.С.Черкеса, М.П.Цапенка, П.Г.Юрченка, Д.Н.Яблонського, В.Є. Ясієвича та ін. Великий вклад в архітектурне проектування православних церков внесли такі відомі сучасні практики: Р.Жук, І.Довганюк, В.В.Кудевич, А.Рудницький, Ю.Криворучко, М.Обідняк, М. Рибенчук, Г.Шевчук, М.Яців, З.Підлісний та ін., а також наукові публікації з містобудування: Ю.М.Білокона, В.М.Вадимова, М.М.Дьоміна, Є.Є.Клюшниченка, Ю.І.Криворучка, М.М.Кушніренко, Г.І.Лаврика, В.Ф.Макухіна, Т.Ф.Панченко, А.М.Рудницького, В.О.Тімохіна,

Г.І.Фільварова, І.О.Фоміна, Ю.М.Шкодовського та ін. Особливо можна відзначити праці з архітектурної типології: В.А.Абизова, В.І.Єжова, В.Г.Штолька, Ю.Г.Репіна, М.Ю.Кеслера, Л.М.Ковальського, В.В.Куцевича, Л.Х.Муляра, В.І.Проскурякова, О.С.Слепцова, В.І.Соченка, В.П.Уреньова, В.А.Ніколаєнка, О.П.Чижевського, С.Г.Буравченка, П.П.Безродного, Л.Г.Бачинської, Г.І.Болотова, С.Б.Зіміної та ін., а також наукові праці з архітектурного пропорціонування, композиції та з будівельної фізики: К.М.Афанасьєва, Г.Д.Гримма, Й.Ш.Шевельова, В.С.Михайленка, О.Л.Підгорного, О.В.Кащенко, М.І.Яковлева та ін.

Особливо хочеться додати, що в розвиток церковної архітектури та зодчества внесли свій творчий досвід патріарх Дмитрій (Українська автокефальна православна церква), а також автори проєктів вже побудованих православних храмів: А. Вендзілович, Н.Обідняк, Н.Ребенчук, А.Базюк, З.Підлісний, Ю.Криворучко, В.Куцевич та інші.

Мета дослідження: виявлення традицій, що склалися, та досвід формування архітектурного образу православного культового храму південно-західного регіону України. Визначення головних факторів, що формують архітектурний образ православного парафіяльного храму; а також встановлення ступеня взаємозалежності між функціональною, об'ємно-просторовою та конструктивною системами як всередині комплексу, так і з об'єктами оточуючої забудови, та розроблення на цій основі положень і рекомендацій для будівництва нових православних храмів і комплексів.

Задачі дослідження:

- проаналізувати історичний досвід православного храмового зодчества південно-західного регіону України та визначити його основні періоди;
- визначити сучасні тенденції розвитку функціональної структури об'єктів православного культу різних типів;
- розробити загальні принципи архітектурно-планувальної організації православного культового храму та окремих об'єктів, методика його розрахунку з урахуванням демографічних даних, властивих південно-західному регіону України, а також прийоми розміщення в умовах забудови, що склалася;
- розробити пропозиції з типології православних храмів, їх структурних елементів, а також православних культових комплексів;
- сформулювати принципи композиційних, об'ємно-планувальних і просторових рішень православних храмів південно-західного регіону України та розробити методичні положення щодо застосування цих принципів при будівництві нових культових будівель;

— запропонувати рекомендації з формування державної нормативної бази проектування та будівництва православних культових храмів і їх комплексів.

Об'єктом дослідження є архітектура православних парафіяльних храмів південно-західного регіону України як основної структурної одиниці православного культового зодчества, історико-архітектурний аналіз та періодизація розвитку православного культового зодчества регіону.

Предмет дослідження – об'ємно-планувальна типологія та особливості архітектурно-просторових рішень православних парафіяльних храмів і їх комплексів у південно-західному регіоні України.

Методами дослідження є фактичні та теоретичні матеріали, зібрані в результаті:

- натурних обстежень, обмірів і фотофіксації православних культових храмів та інших комплексів південно-західного регіону України. Загальна кількість обстежених об'єктів склала понад 200;
- вивчення історико-архівної документації, а також історико-архітектурної бази з регіону, що розглядається;
- отримання історико-архітектурної інформації шляхом опитування священнослужителів і парафіян.

Для отримання достовірних висновків і розроблення методичних рекомендацій та положень були використані науково-теоретичні методи дослідження православних храмів, що склалися:

- графічний аналіз та моделювання внутрішньої і зовнішньої структури православних храмів;
- експериментальне та реальне проектування з зіставленням результатів архітектурно-конструктивних систем і оцінки їх функціональності та умов експлуатації;
- порівняльний аналіз об'ємно-планувальних і композиційних рішень багаторічного вітчизняного досвіду проектування та будівництва культових будівель;
- аналіз нових проектних рішень і реалізованих проектів у південно-західному регіоні України.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному аналізі архітектури православних парафіяльних храмів, на основі якого виявлена нова архітектурно-конструктивна система, притаманна регіону, що вивчається, а також надані рекомендації з їх проектування на основі виявленої типології. Запропоновано типологічний ряд, який базується на архітектурно-конструктивній системі, а також на величині місткості храму, що має велике значення для розвитку нормативно-методичної бази проектування та буде

впливати на підвищення рівня проектування в сучасній проектно-будівельній практиці.

- Проведено історико-архітектурний аналіз особливостей розвитку православної культової архітектури південно-західного регіону, на основі якого визначені основні періоди її розвитку.
- Визначено закономірності розвитку культового зодчества та принципи формування об'ємно-просторової структури православних парафіяльних храмів півдня України.
- Визначено та сформульовано базові архітектурно-конструктивні системи культового зодчества і виявлено новий тип архітектурно-конструктивної системи.
- Запропоновано типологію та класифікацію православних храмів і їх комплексів у південно-західному регіоні України.
- Розглянуто принципи комплексної організації православного храму, запропоновано рекомендації для формування об'ємно-просторової структури та розвитку функціонально-планувальних процесів.
- Запропоновано основні принципи розміщення нових православних парафіяльних храмів у сучасній забудові.

Предметом захисту є запропонована типологія та класифікація православних культових комплексів південно-західного регіону України:

- їх архітектурно-планувальні моделі, організаційно-функціональні структури;
- типологія православних культових будівель залежно від містобудівних, функціонально-технічних і архітектурно-конструктивних рішень;
- збереження національних і регіональних особливостей та традицій православного храмового зодчества, що склалися, та його естетичної виразності;
- органічний зв'язок православного культового ансамблю з ландшафтом і оточуючою забудовою.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Робота виконана в Архітектурному інституті Одеської державної академії будівництва і архітектури відповідно до державної програми з проблем стандартизації, нормування, сертифікації та еталонної бази \040205\; тема КиївЗНДІЕП № 357-Н96-96; № ДР0197U008654; інв. № 5506-0.-К.,1996. Результати досліджень за даними темами включені в корегування розробленого інститутом КиївЗНДІЕП ДБН "Культурно-видовищні та дозвіллеві заклади" за державною науково-дослідною роботою Держбуду України (Державна науково-технічна програма \040202\).

Практичне значення роботи. Виявлено основні принципи формування православної культової архітектури регіону, виділено основні типологічні

архітектурно-конструктивні ознаки, а також основні схеми об'ємно-планувальних рішень для їх використання в реальному проектуванні та будівництві об'єктів православного культу з метою удосконалення функціонально-планувальних рішень і досягнення архітектурно-художньої виразності, а також економічності проектних рішень даних об'єктів. Запропоновано типологію православного парафіяльного храму, яка ґрунтується на методі розрахунку місткості православних культових будівель за кількістю парафіян, а також нормативи, що враховують сучасні містобудівні та соціально-економічні вимоги.

Робота може бути використана в проектних організаціях при вирішенні питань проектування православних культових будівель та спорудження їх в сучасних умовах, в архітектурно-будівельних вищих навчальних закладах при розробленні лекційних курсів, у курсовому та дипломному проектуванні.

Особистий внесок здобувача. Отримані результати були використані при розробленні реальних проектів православних парафіяльних храмів південно-західного регіону України:

1. Проект церкви Святого Миколая в місті Котовську Одеської області, 1997 р.
2. Проект Свято-Покровської церкви в с. Красноселка Одеської області, 1998 р.

Апробація теми. Основні положення роботи доповідалися на науково-технічних конференціях Одеської державної академії будівництва і архітектури, на конференціях Міжнародної школи церковної архітектури у м. Львові у 1998 році, на науково-практичних конференціях (ОДАБА, м. Одеса, 1997-1998 рр.), на науково-практичних конференціях на кафедрі основ архітектури та містобудування ОДАБА (2000-2004 рр.), на Міжнародній науково-практичній конференції "Сучасне храмобудування" (КиївЗНДІЕП, 2003 р.).

Отримано диплом Міжнародної школи церковної архітектури № 113, м. Львів, 07.03.1998 р.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковані в 7 друкованих працях, в тому числі в 3 статтях в збірниках наукових праць і в 4 збірниках тез до конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів і висновків загальним обсягом 95 сторінок, 39 ілюстрацій, списку використаних джерел (104 найменування) і додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі розкривається сучасний стан і значення обраної теми, її актуальність на сучасному етапі розвитку, задачі та методи дослідження, його наукова новизна та практичне значення для проектної практики.

В І розділі **“Історико-архітектурні передумови будівництва православних парафіяльних храмів південно-західного регіону України”** розглянуті історичні передумови формування та розвитку православної архітектури в південно-західному регіоні України. Виявлені періоди розвитку культового зодчества на прикладі м. Одеса. Проаналізовано досвід будівництва парафіяльних православних храмів у регіоні, їх архітектурний та традиційний образ, що склався.

Історико-архітектурний аналіз філософсько-богословських та історико-архівних джерел показав, що після завершення турецьких війн та закріплення в новому краї російського впливу імператриця Катерина II наказала закласти торговельну гавань у найзручнішій затоці поблизу татарського селища Хаджибей. У серпні 1794 р. почалися роботи з будівництва нового міста.

Керівництво всіма роботами здійснювалося О.Суворовим – одним з головних засновників Одеси. Спеціально створюється експедиція на чолі з Йосипом М. де-Рібасом і талановитим інженером Ф. де-Воланом, яка повинна була за 5 років побудувати гавань і місто. Була закладена церква Свято-Троїцька (для греків). Так днем заснування міста прийнято вважати 22 серпня 1794 року.

У 1839 р. була закладена Петропавлівська церква, а у 1846 р. споруджено церкву на Пересипу в ім'я Казанської ікони Божої Матері. У 1842 р. розпочато будівництво, а у 1847 р. освячена Стрітенська церква, у 1844 р. засновано церкву при жіночому монастирі в ім'я праведних Захарія та Єлисавети, у 1848 р. – кладовищенська церква в ім'я Воскресіння Господнього, перебудовані та оновлені церкви Грецька, Свято-Троїцька та Свято-Михайлівська на Молдаванці, а 1 жовтня 1838 р. була відкрита духовна семінарія і в травні 1842 р. відкрито Жіночий монастир. Відповідно до мирного договору з Турецькою Портою у 1812 р. Молдавія та Валахія залишилися за Туреччиною, а до Росії відійшла Бессарабія і та частина Херсонської губернії, яка знаходилася між Бугом і Дністром, що і складає південно-західний регіон України.

Багатий родючий ґрунт, теплий південний клімат, зручне географічне розташування – все це забезпечило швидкий демографічний розвиток південно-західного регіону, характерною рисою стало не скрупульозне слідування догмам, а власне дух, ідеї майстрів, які дотримуються принципів Відродження і бароко, що застосовані в контексті російської культури. Воно

представляє собою гармонійне злиття різних архітектурних стилів і напрямків із впливом національних стилів і особливостей. В архітектурі православних храмів південно-західного регіону простежуються риси російської, болгарської, румунської та грецької православних культур. У будівництві православних культових будівель і ансамблів брали участь найталановитіші та найзнаменитіші архітектори не лише України, а й Росії та інших країн.

Дослідження становлення та розвитку храмового зодчества Одеси і південно-західного регіону України дозволило виділити чотири основні етапи: 1-й етап – класичний – кінець 18-го століття – перша третина 19-го століття; 2-й етап – російсько-візантійський – перша третина 19 століття – початок 20-го століття; 3-й етап – атеїстичний – початок 20-го століття – 90-ті роки 20-го століття; 4-й етап – відродження – 90-ті роки 20-го століття до сьогодні.

Проаналізований досвід будівництва парафіяльних православних храмів дозволив стверджувати, що вони представляють собою найбільш характерну та поширену структурну одиницю мережі культових об'єктів, історично та регіонально сформовану в комплексі будівель і споруд, що складають православний духовний центр. Будова внутрішнього простору парафіяльного храму завжди слідує єдиному канонічному правилу, згідно з яким у більшості випадків поділяється на три складові – вівтар, середню частину – власне храм і притвор.

В процесі роботи виявлено, що архітектура православних храмів південно-західного регіону характеризується розмаїттям стилевих, композиційних і об'ємно-планувальних рішень, вона є відображенням певних моделей світосприйняття, світорозуміння та світогляду і виконує ряд притаманних їй містотвірних функцій: архітектурно-просторова функція, планувальна функція, соціально-психологічна функція, духовна функція, естетична функція, культурологічна функція, інформаційно-знакова функція.

Таким чином, можна відзначити, що парафіяльні храми в умовах сучасного містоутворення виконують важливі просторово-формуючі функції, пов'язані з різними ієрархічними рівнями утворення міського простору, а також планово-структуруючі, роль яких полягає в організації функціональної та композиційної структури міського плану. Всі ці функції культових об'єктів у їх органічному взаємозв'язку спрямовані на вираження та втілення їх основної та головної функції - духовної, в її широкому розумінні.

У II розділі **“Функціональна та архітектурно-планувальна класифікація православних парафіяльних храмів і комплексів”** розглянуто розвиток церковних будівель як цілісної та єдиної структури, виявлені типологічні види основних духовних утворень. Встановлено, що на

формування православного культового комплексу впливають багато факторів, таких як: функціональне призначення, контингент парафіян, характер ландшафту, забудова, що склалася, будівельний матеріал, що використовується, а також вимоги до його естетичної виразності. В роботі представлені типологічні види сучасних духовних центрів Православної церкви. Аналіз поширення різних типів православних духовних центрів на території південно-західного регіону показує, що найбільш поширеним є парафіяльний православний центр. В південно-західному регіоні України зустрічаються храми двочастинної, тричастинної та п'ятичастинної об'ємно-просторової структури. Архітектурно-планувальне рішення православних храмів південно-західного регіону України характеризується великим розмаїттям і регіональними особливостями, однак згідно з канонічними вимогами склад і структура основних приміщень храму залишаються суворо незмінними, як мінімум передбачають наявність середньої частини церкви, увінчаної куполом, і вівтаря. Храми залежно від функціонального призначення та приналежності мають свої особливості за складом і набором приміщень. Повний набір усіх приміщень православного храму може включати притвор, приділи, дзвіницю, хрещальню, пономарку та різницю.

Проведений аналіз православних культових будівель і споруд на території південно-західного регіону, а також оброблення демографічних даних по області дозволили виділити три основні типи храму за місткістю з урахуванням максимального відвідування у святкові та вихідні дні. Православний храм за своїм планувальним рішенням структурно поділяється на кілька груп приміщень: основні, додаткові та допоміжні, що дозволяє йому повноцінно функціонувати.

Аналіз вітчизняної практики проектування культових будівель і споруд дозволив виділити такі архітектурно-будівельні підходи при їх будівництві в сучасному містоутворенні: відтворення культового об'єкта, як точної копії втраченого; стилізація архітектурних об'ємів та форм на основі архітектурної спадщини минулого; перероблення об'ємно-планувальних рішень відповідно до сучасних умов; модернізація традиційних проектних рішень з дотриманням канонічних норм і вимог.

Аналіз розміщення православних парафіяльних храмів південно-західного регіону України дозволив виділити чотири основні прийоми розташування культового комплексу відносно оточуючої забудови містоутворення: розміщення на периметрі забудови; розміщення на кутових ділянках забудови; розміщення в центрі існуючої забудови; розміщення на ділянці, вільній від оточуючої забудови. В результаті проведеного дослідження встановлено, що формування архітектурного образу сучасного православного храму зумовлено такими факторами: релігійними,

містобудівними, типологічними, об'ємно-просторовими, архітектурно-планувальними, кліматичними, конструктивними, інженерно-технічними та економічними. Для розрахунку кількості православних храмів у містоутворенні в дисертаційній роботі була виведена формула з урахуванням кількісних та якісних показників і соціально-демографічної характеристики цього містоутворення. Сьогодні відмічається тенденція збільшення кількості будівництва та реконструкції всіх видів православних культових будівель і споруд у цілому по регіону, і, тим не менше, переважає кількість заново побудованих парафіяльних православних храмів.

В III розділі **“Принципи та прийоми формування об'ємно-просторових рішень парафіяльних православних храмів”** були виділені головні принципи формування архітектури парафіяльних православних храмів південно-західного регіону: канонічний, архітектурно-конструктивний, композиційний, регіональний, демографічний, часовий. Проведено комплексне дослідження, яке на підставі аналізу багатовікового розвитку православного культового зодчества в південно-західному регіоні України дозволило виявити ще одну архітектурно-конструктивну систему об'ємно-планувального рішення храмів, яка сформувалася як синтез двох основних типів храмів хрестово-купольного та базилікального, а саме – хрестово-базилікальний тип храму. Аналіз об'ємно-планувальних рішень православних храмів показав, що вони розробляються на основі таких двох базових схем: храм єдиного безстовпового об'єму та храм полюб'ємний. Планувальна структура парафіяльних храмів єдиного об'єму буває, як правило, двочастинною, а саме – складається з двох функціонально-планувальних елементів – середньої частини та вівтаря. В храмі полюб'ємного типу основні функціонально-планувальні елементи виділені в окремі об'єми, органічно пов'язані між собою. Об'ємно-планувальне рішення полюб'ємних храмів може базуватися на тричастинній або на п'ятичастинній структурах.

Встановлено, що архітектурно-художня виразність православних культових будівель досягається за допомогою таких основних прийомів – композиції як гармонії пропорцій; форми як метра та ритму; колористики як кольору та тіні і органічного синтезу мистецтв у застосуванні декору. Виразним прагненням до синтезу форм, об'єднання простору та інтер'єру, чіткої системи вертикальної побудови, абсолютної центричності середньої частини храму створюється злиття всієї композиції культової будівлі, її симетричність та єдність – архітектурно-художня виразність.

Для композиційної побудови православного храму можна виділити такі основні принципи – симетричність, пропорційність, чітка система вертикальної побудови. Протягом двох століть в південно-західному регіоні

України були вироблені свої характерні схеми композиційних рішень, як храму, так і храмового ансамблю в цілому. Такими є регулярно-направлена, центрична та вертикально-центрична композиції. Проведений аналіз дозволив виділити три основні групи пропорційних рішень православних храмів: занижені (дзвіниця дорівнює за висотою куполу, або нижча за нього), рівно-пропорційні (висота дзвіниці перевищує висоту купола на 3-5 м), високі (висота дзвіниці перевищує висоту купола на 5-10 м). Аналіз виявив такі закономірності співвідношень основних розмірів православних культових храмів даного регіону: як висота дзвіниці більшості храмів вдвічі перевищує довжину її основи за головним фасадом, крім того, зустрічаються варіанти, коли висота дзвіниці дорівнює її довжині, і як виняток, можна відзначити храми, де висота дзвіниці дорівнює чотирьом довжинам основи. Для центральної частини храмів, у більшості випадків, характерне співвідношення її довжини до висоти як один до одного, однак також зустрічаються храми, в яких висота купола вдвічі перевищує довжину центральної частини. У поліоб'ємних храмах південно-західного регіону, побудованих на основі послідовного приєднання об'ємів, на основі тричастинної та п'ятичастинної схем, можна виділити два головні можливі варіанти силуетних рішень. Перший витягнутий в плані храм з високою дзвіницею над притвором, що відповідає за пропорціями високим храмам, другий – храм, що наближається до компактності, з підкреслено високим рішенням верху середньої частини. Цей варіант за своєю композицією наближається до храмів, вирішених на основі єдиного об'єму, і відповідає рівно-пропорційним церквам.

Архітектурно-художня виразність православних культових будівель у південно-західному регіоні досягається за допомогою таких основних прийомів: композиції як гармонії пропорцій, форми як метра і ритму, колористики як кольору і тіні, та органічного синтезу мистецтв у застосуванні декору. Чітким прагненням до синтезу форм, об'єднання простору та інтер'єру, чіткої системи вертикальної побудови, абсолютної центричності середньої частини храму створюється злитність всієї композиції культової будівлі, її симетричність і єдність – архітектурно-художня виразність. Для тектоніки хрестово-купольних храмів притаманне підкреслене горизонтальне членування стін, акцентоване аркатурними поясами, віконними наличниками, пов'язаними воєдино горизонтальними карнизами, головним елементом, який визначає архітектурно-художню виразність православного храму, є його колористичне рішення з використанням національних колористичних прийомів молдавської, болгарської та румунської культур, яке проявляється в колірних вирішеннях

фасадів та інтер'єрів, декорування оздоблення храму, а також світлотіньової палітри його внутрішнього простору.

В цілому просторовій організації парафіяльних православних храмів притаманні регулярність, симетричність, чіткий взаємозв'язок між просторовою структурою та конструктивною системою, а також яскраво виражений ритм композиційно-планувальної схеми. Всі ці прийоми визначають своєрідний образ південного храму, що склався за два століття розвитку культового православного зодчества в регіоні.

ВИСНОВКИ

1. Історія становлення та розвитку православного культового зодчества у південно-західному регіоні України бере свій початок наприкінці XVIII століття, коли після завершення російсько-турецької війни 1787-1791 рр. Росія закріпила за собою споконвічні слов'янські землі між Південним Бугом і Дністром, тобто більшу частину регіону. Православні храми регіону будувалися в містах, селах і поміщицьких садибах на кошти поміщиків і багатих меценатів, або рідше на кошти сільської громади та були за типом парафіяльними православними культовими будівлями. Основна кількість православних парафіяльних храмів південно-західного регіону була побудована за період з кінця XVIII до початку XX століття.

2. Своєрідність історичного та економічного розвитку регіону, безумовно, відобразилась на розмаїтті стилів в архітектурі православних культових будівель і споруд, стала однією з головних його відмінних рис. Для нього також притаманний прояв національних архітектурних традицій української, російської, болгарської, грецької православної культури та суттєвий вплив західноєвропейських архітектурних шкіл.

3. В роботі розглянуто і проаналізовано сучасний стан проектування і будівництва православних культових будівель у південно-західному регіоні України. В результаті проведеного дослідження встановлено, що формування архітектурного образу сучасного православного храму зумовлено такими факторами: просторовими, архітектурно-планувальними, кліматичними, конструктивними, інженерно-технічними та економічними.

4. В роботі були виділені основні принципи формування архітектури православних парафіяльних храмів даного регіону: канонічний, архітектурно-конструктивний, композиційний, регіональний, демографічний, часовий.

5. Аналіз прийомів формування об'ємно-просторових і планувальних рішень православних парафіяльних храмів південно-західного регіону

України дозволив виділити три принципові типологічні системи: базилікальну, хрестово-купольну та хрестово-базилікальну, яка представляє собою синтез двох перших систем. Ступінь поширення кожної з них різний на різних історичних етапах розвитку регіону, та її вибір завжди вирішується під впливом архітектурного стилю, моди, притаманної даному часу та оточуючій ситуації, що склалася.

6. Проведений аналіз великої кількості храмів південно-західного регіону, які виконують функцію парафіяльних, типових проєктів парафіяльних церков минулого століття та сучасних діючих церков регіону дозволив поділити всі парафіяльні храми залежно від місткості та площі середньої частини храму на три основні групи православних культових будівель, умовно названі: малі, середні, великі. В процесі роботи з'ясувалося, що зміна розмірів місткості призводить до суттєвих якісних змін всього архітектурного образу храму.

7. В процесі роботи виявлено, що серед існуючого розмаїття форм православного парафіяльного храму південно-західного регіону можна виділити дві базові об'ємно-просторові схеми: храми, побудовані на основі єдиного безстовпового об'єму та поліоб'ємні храми. Планувальна структура храмів єдиного безстовпового об'єму буває в більшості випадків двочастинною, яка включає в себе середню частину та вівтар. Для поліоб'ємних храмів притаманна тричастинна або п'ятичастинна планувальна структура, що включає в себе весь набір основних приміщень парафіяльного храму.

8. Дослідження співвідношення величин основних об'ємно-планувальних параметрів православних парафіяльних храмів південно-західного регіону України дозволило виділити три основні групи пропорційних рішень: занижені, рівно-пропорційні та високі, при цьому завжди дотримуються основні параметри розмірів та співвідношення висот і площ основних частин храму. Вибір будь-кого з них у сучасній практиці проєктування залежить від конкретних умов будівництва храму та визначає його силуетне рішення.

9. Проведене дослідження дозволило виділити основні принципи композиційної побудови православного храму: симетричність, пропорційність і чітка система вертикальної побудови. На базі цих принципів були вироблені такі композиційні схеми побудови як храму, так і храмового ансамблю в цілому: регулярно-направлена, центрична та вертикально-центрична.

10. Виділені в роботі схеми формотворення та прийоми архітектурно-художньої виразності православних храмів є основними і практично всеохоплюючими, а також найбільш поширеними та загальноприйнятими в

південно-західному регіоні. Вони визначають своєрідний образ південного храму, що склався за два століття розвитку культового зодчества в регіоні.

На основі проведеного аналізу виявлено, що православні храми південно-західного регіону в цілому слідує канону православного храмового зодчества, і, разом з тим, мають свої відмінні риси, пов'язані з регіональними особливостями становлення та розвитку храмового зодчества України.

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ АВТОРА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Плахотная Н.А. Воссоздание и сохранение культового наследия в Одессе // Материалы симпозиума Строй-Экспо-98г./ Под общ. Ред. Проф. Школы А.В. – Одесса: ОГАСА, 1998. – С.72-73.
3. Плахотная Н.А. Новые православные храмы Западной Украины // Региональные проблемы архитектуры и градостроительства. Выпуск 1. – Одесса: ОГАСА, 1999. – С. 79-83.
4. Плахотная Н.А. Культове будівництво та розвиток церковної архітектури на Півдні України. // Региональные проблемы архитектуры и градостроительства. Выпуск 3-4. – Одесса: ОГАСА, 2002. – С. 153-155.
5. Плахотная Н.А. Типологическая систематизация объёмно-планировочных решений приходских православных храмов юго-западного региона Украины.// Сучасне храмобудування: Зб. Наук. праць; Перспективні напрямки проектування житлових та громадських будівель. Спецвипуск. – К.: КиївЗНДІЕП, 2003. – С.55-57.
6. Плахотная Н.А. Основные принципы архитектуры православных храмов Украины // Региональные проблемы архитектуры и градостроительства. Выпуск 5-6. – Одесса: ОГАСА, 2003. – С. 120-121.
7. Плахотная Н.А. Становление и этапы развития архитектурного облика православных храмов Украины. //Региональные проблемы архитектуры и градостроительства. Выпуск 5-6. Одесса: ОГАСА, 2004. – С. 332-336.
8. Плахотная Н.А. Приёмы архитектурно-художественной выразительности приходских православных храмов юга Украины. // Перспективні напрямки проектування житлових та громадських будівель. Спецвипуск. – К.: КиївЗНДІЕП, 2004. – С. 106-108.

Отримано диплом Міжнародної школи церковної архітектури № 113, м. Львів, 07.03.1998 р.

Анотація

Плахотна Н.А. Принципи формування архітектури православного парафіяльного храму південно-західного регіону України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.02 – Архітектура будівель і споруд. – Київський національний університет будівництва і архітектури. – Київ, 2005.

В дисертаційній роботі на основі історико-архітектурного аналізу виявлено, що православні храми південно-західного регіону слідує канону православного храмового зодчества і, разом з тим, мають свої відмінні риси, пов'язані з національними традиціями та особливостями становлення і розвитку храмового зодчества України. Також виявлені основні принципи формування архітектури православних парафіяльних храмів, виділені три базові архітектурно-конструктивні системи їх об'ємно-планувального рішення: базилікальна, хрестово-купольна та хрестово-базилікальна. Об'ємно-просторове рішення парафіяльних храмів зводиться до двох основних архітектурних рішень – це храм єдиного об'єму та поліоб'ємний храм. Тут же розглянуті та проаналізовані питання практики православних культових будівель у південно-західному регіоні. Розроблені та запропоновані рекомендації для норм проектування храмів і культових ансамблів православної церкви. Рекомендовані норми проектування православних культових будівель і споруд, а також їх комплексів розроблялися на основі дослідження і аналізу архівних та демографічних даних, фактичних обмірів, фотофіксації та подальшої систематизації об'ємно-планувальних параметрів, структурних і композиційних схем храмів південно-західного регіону. Дана робота може бути використана при розробленні норм з проектування православних культових будівель і ансамблів для південно-західного регіону України.

Ключові слова: архітектура парафіяльного православного храму південно-західного регіону, канон, базиліка, хрестово-купольна система, хрестово-базилікальна система.

Аннотація

Плахотная Н.А. Принципы формирования архитектуры православного приходского храма юго-западного региона Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата архитектуры по специальности 18.00.02.-Архитектура зданий и сооружений. – Киевский национальный университет строительства и архитектуры. – Киев, 2005.

В диссертационной работе на основе историко-архитектурного анализа выявлено, что православные храмы юго-западного региона следуют канону православного храмового зодчества и, вместе с тем, имеют свои отличительные черты, связанные с национальными традициями и особенностями становления и развития храмового зодчества Украины. Также выявлены основные принципы формирования архитектуры православных приходских храмов, выделены три базовые архитектурно-конструктивные системы их объёмно-планировочного решения: базиликальная, крестово-купольная и крестово-базиликальная. Объёмно-пространственное решение приходских храмов сводится к двум основным архитектурным решениям – это храм единого объёма и полиобъёмный храм. Здесь же рассмотрены и проанализированы вопросы практики православных культовых зданий в юго-западном регионе. Разработаны и предложены рекомендации для норм проектирования храмов и культовых ансамблей православной церкви. Предложена типология и классификация православных храмов и их комплексов в юго-западном регионе Украины. Рассмотрены принципы комплексной организации православного храма, предложены рекомендации для формирования объёмно-пространственной структуры и развития функционально-планировочных процессов.

В работе изложены основные принципы размещения новых православных приходских храмов в современной застройке. Рекомендованные нормы проектирования православных культовых зданий и сооружений, а также их комплексов, разрабатывались на основе исследования и анализа архивных и демографических данных, фактических обмеров, фотофиксации и последующей систематизации объёмно-планировочных параметров, структурных и композиционных схем храмов юго-западного региона. Предложена типология и классификация православных культовых комплексов юго-западного региона Украины: их архитектурно-планировочные модели, организационно-функциональные структуры, типология православных культовых зданий в зависимости от градостроительных, функционально-технических и архитектурно-конструктивных решений, сохранение сложившихся национальных и региональных особенностей и традиций православного храмового зодчества и его эстетической выразительности. Сформулированы принципы композиционных, объёмно-планировочных и пространственных решений православных храмов юго-западного региона Украины и разработаны методические положения по применению этих принципов при возведении новых культовых зданий.

Настоящая работа может быть использована при разработке норм по проектированию православных культовых зданий и ансамблей для юго-западного региона Украины.

Ключевые слова: архитектура приходского православного храма юго-западного региона, канон, базилика, крестово-купольная система, крестово-базиликальная система.

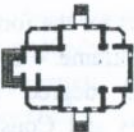

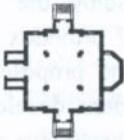

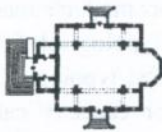

Annotation

Plahotnaya Natali. The principles for the formation architectural of orthodox parish churches in south-west region Ukraine. – Typescript.

Thesis for achievement PH-D degree in Architecture by specialty 18.00.02. – Architecture of Buildings and Constructions. - The Kiev National University of Construction and Architecture, Kiev, 2004.

Based upon analysis of historical preconditions for rise and formations for the world's Christian churches building the main factors and features of architectural and planning structure of orthodox churches in Russ-Ukraine have been examined and determined in the proposed dissertation. The author has outlined the main tendencies in modern development of Ukrainian Orthodox Church building. The regularities of successive development in church building and main principles for formation of architectural and compositional structures have been additionally investigated during the research. As a result a number of grounded scientific provisions and recommendations has been made in order to widen and enrich architectural and typological fundamentals for designing of orthodox churches. Canonically justified typological range of churches has been provided as well as methodology for capacity calculation of orthodox parish churches has been developed for the modern designing purposes. The proposed scientific researches have been tested by means of experimental architectural designing and implemented in the modern applied civil engineering

The key words: architecture of Orthodox Church building, religious rite, canon, parish church, evolutionary and successive development,

<p>Архитектор, год сооружения Состояние Характеристика стиля Архитектурно-конструк- тивная система Планировочная структура Количество престолов Количество куполов, колокольни, звонницы</p>	<p>План храма</p>	<p>Фасад храма</p>
<p>Арх. Т. Енина, 2001 Действующий Стилизация Крестово-купольная Двухчастная Однопрестольная Однокупольная со звонницей</p>		 <p>Церковь Покрова Пр. Богородицы с. Баробай, Овидиопольский р-н</p>
<p>Арх. Т. Енина 1998 Действующий Стилизация Крестово-купольная, Девятичастная Однопрестольная Пятикупольная со звонницей</p>		 <p>Церковь Иоанна Богослова с. Жеребково Аманьевский р-н,</p>
<p>Арх. Т. Енина 1999 Действующий Стилизация Базилликальная Пятичастная Однопрестольная Однокупольная с колокольней</p>		 <p>Храм Успения Пресвятой Богородицы с. Прилиманское, Овидиопольский р-н</p>
<p>Арх. В. Меркулова 2002- Строящийся Стилизация Крестово-купольная, бесстолпный Двухчастная Однопрестольная Однокупольная со звонницей</p>		 <p>Церковь Вознесения Господня, с. Сухой Лиман, Овидиопольский р-н</p>
<p>Рис.1.7</p>	<p>Современный этап развития православной культурной архитектуры юго-западного региона</p>	

Тип храма		Малый храм			Средний храм			Большой храм		
Вместимость в зависимости от типа градостроительного образования	Тип	Сельский	Районный	Городской	Сельский	Районный	Городской	Районный	Городской	
		Вместимость	30-80	50-90	60-120	80-150	90-250	120-300	250-500	300-850
НАИМЕНОВАНИЕ И ПЛОЩАДИ ПОМЕЩЕНИЙ В ПРАВОСЛАВНЫХ ХРАМАХ ЮГО-ЗАПАДНОГО РЕГИОНА УКРАИНЫ (м²)	ОСНОВНЫЕ КУЛЬТОВЫЕ ПОМЕЩЕНИЯ ХРАМА	Колокольня	13-20	20-29	29-40	40-55	55-60	60-75	30-50	35-55
		Притвор	14-22	22-30	30-45	45-60	60-70	70-80	30-50	35-55
		Средняя часть	15-25	25-35	35-50	50-65	65-80	80-100	100-180	180-300
		Приделы	-	8-16	16-20	20-25 по числу престолов	25-30	30-35	40-55	55-65
		Главный алтарь	10-25	25-30	30-35	15-25	25-40	40-75	25-55	55-85
		Ризница Понимарка	1,5-4 по числу престолов	3-6	5-8	2-5	5-8	8-10	12-16	16-28
	ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ ПОМЕЩЕНИЯ	Крестильная	6	10	12	8	12	15	18	20
		Юкейничская	-	-	-	-	-	-	12-16	16-18
		Хоры	-	-	-	4	6	9	16	20
		Просвирня	4-6	6-9	9-12	6-9	9-12	12-16	12-16	16-18
		Трапезная	-	-	-	-	12	16	18	18-22
		Комната отдыха священника	-	-	-	-	-	4-6	6-9	9-16
		Канцелярия	-	-	-	4	6	6	6	6-9
		Зал религиозно-просветл. бесед	-	-	-	-	-	-	16-20	20-24
		Воскресная школа	-	-	-	16-18 1,5 кв. м на чел.	18-20 1,5 кв. м на чел.	25-30 1,5 кв. м на чел.	25-30 1,5 кв. м на чел.	30-40 1,5 кв. м на чел.
Санузел		-	-	-	-	1,5-3 по числу прихожан	1,5-3 по числу прихожан	1,5-3 по числу прихожан	3-5 по числу прихожан	
Рис.3.6	Нормативный состав и площади основных, дополнительных и вспомогательных помещений православного приходского храма юго-западного региона.									

Підписано до друку 14.04. 2005р. Формат 60×90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 70.

« АВТОРЕФЕРАТ »
Свідоцтво ДК № 18536 від 03.12.2001р.
01034, м.Київ, пров.Горьківський, 2, оф.29.
578-04-14; 28471-27

АВ 63.154

Мист.

ПЕРМЬ

Мист